

24. Demsetz H. Toward a Theory of Property Rights // American Economic Review, 1967. — v. 57. — № 2. — pp. 347—359.

25. Alchian A., Demsetz H. The Property Rights Paradigm // Journal of Economic History, 1973. — v.33. — № 1. — pp. 16—27.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2010 р.

О. Ф. Івашина, канд. екон. наук, доцент,
Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ

ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНОСТІ ТА КОНТРАКТІВ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

АНОТАЦІЯ. Доводиться важливість захисту прав власності та контрактів у трансформаційній економіці, наслідки розмивання прав власності для держави та формування на цій основі опортуністичної поведінки агентів. Визначено умови виконання імпліцитних контрактів і виконання контрактів за участю третьої сторони, якою виступає держава. Розглянуто шляхи вирішення проблеми зловживання гарантом прав власності й контрактів власними перевагами та можливість управління поведінкою гаранта.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Права власності, контракти, імпліцитний контракт, інститут, гарант прав власності.

Повільний процес реформування економіки України, невирішеність основних задач трансформаційного періоду, формування інституту «влада — власність» робить актуальним дослідження захисту прав власності та контрактів. Теоретичні розробки з питань захисту прав власності і контрактів з'явилися в роботах західних економістів з метою практичного застосування теорії прав власності для забезпечення прозорості економічних відносин, мінімізації трансакційних витрати при реалізації прав власності та здійсненні контрактів. Слід відмітити роботи Д. Беккера, П. Мауро, К. Менара, Д. Норта, Дж. Свенсона, Дж. Стіглера, О. Уільмсона та ін., в яких доведено логічне обґрунтування необхідності захисту прав власності і контрактів [1—6].

Спроби забезпечити надійний захист прав власності і контрактів набули законодавчого оформлення, свідченням чому є поява чисельних законів, проектів, законодавчих актів і приєднання до міжнародних угод. На жаль, значна частина таких заходів виявилася неефективною, оскільки не враховує всю сукупність інституціональних умов розвитку відносин власності, які мають українську пострадянську специфіку. На пострадянському просторі з

даної проблематики написано значну кількість робіт, її розробляють А. Гриценко, В. Дементьєв, Б. Ерзнкян, Р. Нурєєв, Р. Пустовійт, В. Тамбовцев, А. Шастітко та ін. [8—14]. Велика кількість наукових публікацій, у яких висвітлюються результати досліджень із зазначеної проблематики, дає підстави стверджувати про значну актуальність даної проблеми. Разом з тим, практично не розв'язаним залишається питання ефективності держави як гаранта прав власності і контрактів у трансформаційній економіці.

Метою даної статті є визначення правил, які здатні забезпечувати економічний розвиток на основі забезпечення захисту прав власності і контрактів.

Зв'язок між економічним зростанням та якістю інститутів став предметом спеціальних досліджень. За різними оцінками, які базуються на емпіричних даних, окремі коефіцієнти кореляції між доходами на душу населення та різними критеріями якості інститутів коливаються в різних країнах від 0,7 до 0,9. Загальна риса проведених досліджень — інтернаціональний облік якості національних інститутів та відсутність окремих індикаторів, які оцінюють якість захисту прав власності й контрактних прав. На думку В. Тамбовцева, інститути прав власності захищають громадян від експропріації з боку уряду та представників владних еліт. Інститути контрактації підтримують приватні контракти між громадянами. Проведений ученим деталізований економічний аналіз по окремих країнах доводить, що специфікація прав власності найбільш позитивно впливає на довгострокове економічне зростання, інвестиційний процес та розвиток фінансових ринків. Щодо інститутів контрактації, то вони насамперед стимулюють розвиток різних форм фінансового посередництва [13, с. 28].

Згідно з новою інституціональною економікою специфікація прав власності є необхідною умовою зменшення трансакційних витрат, однак вона можлива за умови чіткої класифікації окремих правочинностей права власності. Розмита специфікація негативно впливає на стан і перспективи розвитку економіки. Основою для формування такого причинно-наслідкового зв'язку в багатьох випадках стає відсутність легітимності, що означає неповноту й нестабільність прав власності, неефективне використання ресурсів через збільшення витрат на захист прав власності. Легітимізація прав власності пов'язана з неформальними механізмами визнання прав суб'єкта на будь-який об'єкт. Легітимізація — базовий, найбільш фундаментальний і доступний інструмент захисту прав власності, оскільки його використання не потребує суттєвих витрат, і він надає-

ся практично безкоштовно. Цей засіб досить ефективний для захисту слабких економічних суб'єктів.

Специфікація того чи іншого права власності може мати формальний або неформальний характер. На перший погляд здається, що формальна специфікація завжди надійніша, ніж неформальна. Хоча насправді це не зовсім так, оскільки конкретні дії, з яких складається специфікація права, реалізуються не абстрактною державою, а конкретними державними службовцями, для яких ці дії можуть бути лише способом отримання доходу. Якщо зв'язок між рівнем їх зусиль щодо забезпечення якісної специфікації прав власності та рівнем оплати праці слабкий чи його зовсім бракує, можна очікувати що державні службовці виконуватимуть необхідні дії з мінімальним рівнем якості, який може бути навіть нижчим, ніж за умови неформальної специфікації прав власності [10, с. 122—123].

Реалізація прав власності в процесі економічної діяльності не можлива без інституту контрактації. Він відображає недосконалість людини як суб'єкта економіки та інститутів, які людина створює в процесі господарської діяльності, та забезпечує пошук компромісів між економічними суб'єктами. Відомо, що концептуальна недосконалість людини виражається новою інституціональною теорією в термінах обмеженої раціональності, а також структурної невизначеності як одного з різновидів ситуацій вибору та опортунізму, як поведінки, спрямованої на досягнення особистих цілей та не завжди обтяженої міркуваннями морального характеру. Сучасна практика доводить, що захист контрактів може бути не менш важливим, ніж захист прав власності. Якщо контрактні права надійно захищені, права власності проявлять себе лише тоді, коли контракти неповні. Коли виявляються обставини, за яких контракти не дають прямих указівок на відповідні права та зобов'язання сторін, умови використання виробничих ресурсів визначаються їх реальними власниками. Саме тому права власності останнім часом усе частіше визначаються як остаточні по відношенню до умов контрактів, прав розпорядження та контролю.

Укладання контракту опосередковує прояв свободи вибору контрагентів, які прагнуть до задоволення індивідуальних потреб. Однак за умови обмеженості ресурсів разом із відносинами взаємозалежності виникає й конфлікт, який має бути врегульовано для того, щоб обмін відбувся, а плани та очікування економічних суб'єктів були узгодженими так, щоб забезпечити хоча б мінімальний рівень кооперації. Цей рівень досягається

насамперед тому, що інститут контрактації — це не тільки створені людьми формальні та неформальні правила, це також механізми, що забезпечують їх дотримання. Такі механізми стають компонентом інституціональної структури суспільства, створюють певні обмеження в ситуації вибору в тих випадках, коли вони дійсно діють та функціонують. В умовах взаємодії між людьми правила виконують функцію обмеження, та одночасно вони є засобом розв'язання в тій чи іншій формі розподільчого конфлікту.

Оскільки економічний процес може бути представлений як процес укладання і виконання контрактів, механізм санкціонування та забезпечення дотримання умов контрактів значною мірою визначає рівень трансакційних витрат в економіці. Він створює для економічного агента витрати, які той зіставляє з вигодами від порушення умов контракту відповідно до рівня компетентності та мотивації. Повні витрати порушення контракту включають прямі санкції, а також втрачені вигоди, які можна було отримати за умови добросовісного виконання умов контракту. Зазначений механізм забезпечує отримання інформації про сам факт порушення, тобто моніторинг виконання контракту. Якщо дотримання умов контракту здійснюється на підставі достовірної загрози або застосування примусу, це лише свідчить про те, що витрати, яких очікує порушник, більші за очікувану вигоду. Таким чином, примус — це ніщо інше, як змістовне ядро в механізмі забезпечення виконання умов контракту.

Корисність, яку очікують від порушення умов контракту, залежить від таких чинників: доходу від порушення контракту, абсолютної величини санкцій за порушення, а також імовірності виявлення факту порушення. Діяльність щодо забезпечення дотримання умов контракту має цінність тоді, коли за її відсутності в однієї або в обох сторін контракту виникають стимули до опортуністичної поведінки. Дана діяльність має зробити вигідним додержання умов угоди та виступає невід'ємним елементом пояснення контрактації в термінах теорії трансакційних витрат.

На рівень трансакційних витрат значно впливає культура контрактів. Важливими обставинами, які заважають порушенню контрактних зобов'язань, є етична норма учасників контрактів обмежувати власні права умовами укладених угод та розуміння неминучих приватних та публічно-правових санкцій, а також соціокультурні традиції суспільства. Відносини довіри, які складаються на основі стійких контрактних норм, можна розглядати як соціальний капітал у економічних відносинах.

Виконання контракту може забезпечуватися безпосередньо його учасниками. В даному випадку він є таким, що виконується сам, тобто імпліцитним. В економічній літературі існує кілька визначень подібних контрактів, хоча, на нашу думку, найбільш вдалим є варіант визначення, який не допускає різних інтерпретацій: «контракт є таким, що виконується сам по собі, якщо в разі порушення умов контракту однією стороною єдиною відповіддю іншої є розірвання угоди» [14, с. 36]. Звичайною практикою є забезпечення багатьох контрактів за участю третьої сторони. Це зумовлює постійне відтворення тих функцій держави і недержавних організацій, що гарантують додержання умов контракту та відповідно непорушність прав власності.

Перехід до забезпечення умов контрактів за допомогою третьої сторони може бути зумовлений вичерпанням соціального капіталу в міру розширення кола їх контрагентів. Варіанти пояснення зазначених дій, запропоновані А. Олійником, такі:

- значні часові витрати на встановлення таких зв'язків і форм, у яких може існувати персоналізована довіра;
- необхідність пошуку компромісу між логікою максимізації індивідуального прибутку та ключовими характеристиками зв'язків, що базуються на принципах реципрокності (взаємності) [15, с. 15].

Чим коротша історія ринкової взаємодії між підприємцями, чим менш звичними є договірні відносини, які передбачають узгоджені та пристосовані до специфічних ситуацій механізми адаптації, тим більше значення має регулювання, що здійснюється судовими або урядовими інстанціями. Іншими словами, контракт, заснований на логіці довгострокових відносин, може розглядатися як субститут судів, які, однак, є особливо важливими на початку контрактних відносин.

Розмивання прав власності вважається процесом протилежним специфікації прав власності. Розмивання права власності збільшує трансакційні витрати, оскільки означає свідоме введення невизначеності та нечіткості до тих чи інших компонентів специфікованого права власності. Суб'єктом розмивання права власності часто виступає гарант специфікації права, а оскільки в Україні найбільш поширеним гарантом права власності є держава, то й розмивання права власності пов'язано з її діями. Наслідки подібного розмивання в теоретичному аспекті та на численних історичних прикладах досліджені в науковій літературі. Для держави, яка намагається поповнити свої бюджетні ресурси, розми-

тість, незахищеність від безоплатного вилучення прав власності громадян часто вигідна, оскільки полегшує розв'язання проблеми забезпечення постійного рівня державних видатків. Очевидно, що розмитість прав власності вигідна для держави в короткому періоді, проте створює труднощі з наповненням бюджетів у довгостроковому плані.

Державу не можна розглядати як щось єдине, ціле, вона представлена різними органами влади та управління, в яких діють конкретні люди — державні службовці, що часто здатні й готові вирішувати завдання підвищення власного добробуту через використання службового становища. Тому розмивання прав власності може здійснюватись навіть не в короткострокових інтересах країни в цілому, а в інтересах окремих державних службовців та їх груп, а також в інтересах окремих груп лобістів. Окремі посадові чиновники, використовуючи службове становище, можуть фактично користуватись тими чи іншими правочинностями права власності, хоча формально такі правочинності залишатимуться в розпорядженні власника. Такий різновид опортуністичної поведінки чиновника, що виникає внаслідок високого рівня асиметрії інформації та влади між принципалами (громадянами) та агентами (чиновниками), є звичайною корупцією. Вона стає складовою економічних, соціальних і політичних інститутів та впливає на них. Найбільш неочевидний спосіб подолання корупції є застосування різних негативних дій з боку контрольних-наглядових та правоохоронних органів.

Найбільший гарант прав власності — держава, отже розмивання прав власності часто пов'язано з її діями. Якщо підприємства не захищені від її втручання, може відбуватися розмивання прав власності, зростання трансакційних витрат на залагодження різного роду конфліктів, зменшення прибутку та погіршення їх фондових оцінок. Як свідчить практика, участь держави в акціонерному капіталі та управлінні корпоративними правами часто негативно впливає на фондові оцінки корпоративних підприємств. Управління такими підприємствами потребує вдосконалення нормативної бази, яка має забезпечити розв'язання суперечностей між державою — власником певних корпоративних активів, що персоніфікована в діях конкретних осіб, Фонду державного майна та державою як гаранта прав власності в особі правоохоронних органів та судової системи. В такій ситуації існує можливість створення ситуації невизначеності, коли суб'єктом розмивання права власності виступає той самий суб'єкт, який виконує функцію її специфікації та

інфорсменту контрактів, тобто гарант. Крім того, конкретні дії держави, які забезпечують специфікацію прав власності та інфорсмент контрактів, реалізуються конкретними людьми, тому їх суб'єктивні оцінки та інтереси можуть суттєво впливати на якість корпоративного управління та конкурентоспроможність корпорацій. Як бачимо, ефективне забезпечення специфікації прав власності та інфорсменту контрактних прав можливо за умови обмеження невмотивованих дій з боку держави та контролю за нею з боку суспільства.

Загальне правило, сформульоване К. Менаром, таке: чим більші масштаби ринку, чим більш знеособлені в ньому акти обміну, тим більше потрібно розвивати інституціональні механізми, які визначають природу контракту, правила його застосування [3, с. 31]. Існування господарського права та судів, які зобов'язані його застосовувати, — підтвердження тому. У зв'язку з цим існує самостійна проблема ідентифікації, пов'язана з кваліфікацією дій сторін первинних контрактів: виконання умов угод або їх порушення. Це викликано необхідністю вияснити суть суперечливих вимог нормативних актів, проведення експертизи щодо пріоритетності одного акта перед іншим тощо.

Якщо потенціал насильства розподілено між суб'єктами власності або сторонами контракту приблизно однаково, то внаслідок обмеженої раціональності діючих осіб виникає ризик неадекватної (помилкової) оцінки кожним з економічних суб'єктів очікуваних вигод від використання індивідуального потенціалу насильства. Неадекватність оцінок є підставою для більш частого та невпорядкованого застосування насильства на відміну від використання загроз. Як наслідок можливе надлишкове використання ресурсів, спрямованих на захоплення та захист. Якщо правила гри побудовані так, що витрати ідентифікації значні, це, очевидно, створює додаткові стимули для гаранта зловживати власними перевагами в здійсненні насильства відносно сторін контракту. З'являється потреба забезпечити компроміс між можливостями економії на масштабі в створенні загрози або застосуванні насильства та ризиком недобросовісної поведінки держави як гаранта прав власності і контрактів. З одного боку, зростання розмірів держави — чинник, який дає можливість економити на витратах здійснення насильства. З іншого — посилення державного впливу створює додаткові ризики зловживання тими перевагами, які пов'язані з виконанням функцій гарантування обмінів.

Збільшення витрат зловживання гарантом власними перевагами та підвищення вигод від добросовісного виконання зобов'язань може бути досягнуто в такий спосіб:

- обмеження влади як делегованого повноваження на прийняття рішень про застосування санкцій;
- зниження витрат ідентифікації зловживань гаранта;
- підвищення ймовірності покарання гаранта за недобросовісність;
- удосконалення інституціонального середовища шляхом прийняття міжнародних зобов'язань;
- розвиток конкуренції.

Поведінка гаранта дотримання умов контракту значною мірою залежить від стимулів. Якщо вони пов'язані з короткотерміновими вигодами, то є значна ймовірність того, що гарант зловживатиме своїми перевагами. Це може виявитися в конфіскації активів поручителів (виборців). Такий висновок логічний на підставі припущення щодо зіставлення вигод від добросовісного гарантування контрактів і вигод від можливої конфіскації. Крім того, необхідно враховувати, що ланцюг відносин між поручителем та виконавцем зумовлює виникнення багаторівневої проблеми суб'єктивного ризику.

В умовах політичної нестабільності інституціональні зміни мають, як правило, несистемний характер, а нові правила не можуть вповні забезпечити захист від порушень прав власності з боку виконавчої влади. Наука і практика розробили кілька засобів, якщо не вирішення, то хоча б пом'якшення цієї проблеми. Серед таких засобів — запровадження спеціальних процедур прийняття правил, які вводяться законом і передбачають відповідальність за порушення таких процедур. Очевидно, що це може дати позитивний результат за наявності незалежної від політичних впливів судової системи.

Існування значної кількості недостатньо обґрунтованих судових рішень відносно найрізноманітніших корпоративних суперечок, поширення рейдерства та виконання правоохоронними органами функцій приватного інфорсменту на комерційних засадах свідчить про кризу державного правозастосування в Україні. Судова система не стала незалежною від політичних та бізнесових впливів і не здатна забезпечувати юридичну відповідальність держави за порушення контрактних зобов'язань перед громадянами та суспільством.

Переведення до судових органів рішень у сфері інфорсменту — це важливий елемент формування інституціональної системи,

яка забезпечує реалізацію прав власності та контрактних прав. Однак для реалізації схем оптимального інфорсменту необхідні такі умови, забезпечити які нині в країні досить складно. Насамперед, це наявність незалежного високопрофесійного судового корпусу та можливість оскаржувати в судових інституціях рішення державних установ з приводу додержання прав власності та контрактних прав. Зрозуміло, що така система формується протягом певного історичного часу, а характер механізму інфорсменту залежить, передусім, від особливостей соціально-політичного життя, правових, культурно-історичних традицій, корупції тощо.

Саме тому в Україні паралельно з публічно правовим інфорсментом значно поширилися системи приватного інфорсменту. Це робиться з метою обмеження можливих зловживань з боку держави. Існування подібної системи інфорсменту пояснюється наявністю близьких заміників, які є гарантами аналогічних угод. Самовиконання контракту в такому разі може бути забезпечено:

- анулюванням контракту (гарантом виступає інша держава);
- заміною агента шляхом участі у виборах;
- використанням в якості третьої сторони, що забезпечує дотримання умов угоди спеціалізованої приватної організації.

Як приклад, можна назвати організації саморегулювання, які відповідають за забезпечення додержання стандартів поведінки суб'єктів господарювання, проводять розслідування та накладають санкції у разі виявлення порушень. Частіше за все такими організаціями є тіньовий арбітраж, який розв'язує суперечки не згідно з чинними законами, а відповідно до «понять», які не є легальними [15, с. 17].

Механізми приватного інфорсменту в українській економіці, де відомості про зобов'язання найбільших корпорацій недостатньо інформативні, а значна частина поточних господарських операцій здійснюється в тіньовому секторі, дуже поширені. Як наслідок формується надзвичайно витратна та неефективна система, в межах якої апарат державних органів правопорядку доповнюється службами безпеки великих корпорацій, приватними охоронними агенціями. До того ж ці дві системи одночасно співпрацюють і змагаються з кримінальними угрупованнями. В такій ситуації важко розрізнити легальні та нелегальні методи захисту власності, що є свідченням невідповідності інституціоналізації економіко-правових взаємодій потребам економічного розвитку.

Подальше вдосконалення та розвиток судового регулювання, професійних асоціацій, які забезпечують реалізацію правових норм, можливе за умови комплексного розвитку інститутів політико-правової сфери. Однак найбільш важливим завданням інституціоналізації є формування в діловому середовищі цивілізованої культури контракту, що має стати основою функціонування інститутів політико-правової сфери.

Людина може відчувати себе реальним власником лише тоді, коли права власності закріплено не лише правовими нормами, але й суспільними угодами на підставі морально-етичних норм суспільства. Якщо цього немає, власник не завжди буде зацікавлений у виробничому нагромадженні та використанні об'єкта власності як капіталу. Будь-яке послаблення винятковості прав власності зменшує ступінь визначеності майбутнього для економічних суб'єктів, збільшує ризики, зменшує стимули до інвестиційної діяльності. В інституціональному контексті недостатнє закріплення права власності часто зумовлює великі непродуктивні витрати на їх індивідуальний захист, що створює описаний К. Соніним ефект нескінченного перерозподілу власності, та є гальмом на шляху формування й розвитку економіки [16, с. 5—9].

За відсутності ефективного державного інфорсменту прав власності умовою розвитку підприємництва в Україні є формування імпліцитних контрактів та неформальних норм поведінки, що передбачає довіру партнерів один до одного на основі справжньої підприємницької етики. Інституціональне середовище розвинутої ринкової економіки неможливо без налагодженої структури ринкових угод і відповідної культури контракту, яка формується на підставі системи норм, що поступово утверджується в країні.

Таким чином, якщо права власності визначено нечітко, завжди є можливість використання всіх недоліків структури господарсько-правових відносин для отримання особистої користі. Якщо не реалізуються формальні контрактні права, які беруть на себе учасники господарських операцій, не можна впевнено стверджувати, що приватна власність за таких умов буде реалізована у формі остаточних прав власників. Нечітке визначення прав власності та недосконала система їх захисту можуть просто відлякувати багатьох інвесторів. Упередження рішення різних інстанцій іноді залишають без сенсу позови ефективного інвестора з приводу порушення умов контракту. Таким чином, непрозорість відносин власності, неспецифіковані права власності заважають формуванню сприятливого інвестиційного клімату та економічному розвитку.

Література

1. *Becker G.* Law Enforcement, Malfeasance and Compensation of Enforcers / *Becker G., Stigler G.* // *Journal of Legal Studies.* — 1974. — Vol. 3. — № 1.
2. *Mauro P.* Corruption and Growth / *Mauro P.* // *Quarterly Journal of Economic.* — 1995. — Vol. 110. — P. 683—712.
3. *Менар К.* Экономика организаций / *Менар К.*: [пер. с фр.]. — М.: Инфра-М, 1996. — 159 с.
4. *Норт Д.* Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. / *Д. Норт*; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко]. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 527 с.
5. *Svensson J.* Investment, property rights and political instability: Theory and evidence / *Svensson J.* // *European Economic Review.* — 1998. — Vol. 42. — P. 1317—1341.
6. *Стиглер Дж.* Оптимальное принуждение к соблюдению законов / *Стиглер Дж.* // Экономика в контексте истории и культуры. — М.: ГУВШЭ, 2004. — С. 349—367.
7. *Уильямсон О.* Экономические институты капитализма: фирмы, рынок, отношенческая контрактация / *Уильямсон О. И.*; [пер. с англ.]. — СПб.: Лениздат, 1996. — 704 с.
8. *Гриценко А.* Сумісно-розподільні відносини: праця, власність і влада / *Гриценко А.* // *Економіка України.* — 2003. — № 3. — С. 50—58.
9. *Дементьев В.* Проблема власти и экономического анализ / *Дементьев В.* // *Постсоветский институционализм — 2006: власть и бизнес /* Под ред. Р.Н. Нуреева, Ростов-на-Д.: Наука–Пресс, 2006. — С. 77—98.
10. *Ерзнкян Б.* Постсоциалистическая приватизация и корпоративное управление в свете теоремы Коуза / *Б. Ерзнкян* // *Вопросы экономики.* — 2005. — № 7. — С. 121—135.
11. *Р. Нуреев* Исторические судьбы власти собственности / *Нуреев Р.* // *Постсоветский институционализм — 2006: власть и бизнес /* Под ред. Р.М. Нуреева, Ростов-на-Д.: Наука–Пресс, 2006. — С. 10—76.
12. *Пустовіт Р.Ф.* Проблеми прав власності в трансформаційних економіках / *Р.Ф. Пустовіт* // *Проблемы современной экономики и институциональная теория*; [наук. ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева] — Донецк: Дон НТУ, 2009 — С. 454—465].
13. *Тамбовцев В.* Улучшение защиты прав собственности — неиспользованный резерв экономического роста России / *Тамбовцев В.* // *Вопросы экономики.* — 2006. — № 1. — С. 22—38.
14. *Шаститко А.* Механизм обеспечения соблюдения правил / *А. Шаститко* // *Вопросы экономики.* — 2002. — № 1. — С. 32-48.
15. *Олейник А.* «Бизнес по понятиям»: об институциональной модели российского капитализма / *Олейник А.* // *Вопросы экономики.* — 2001. — № 5. — С. 4-25.
16. *Сонин К.* Институциональная теория бесконечного передела / *К. Сонин* // *Вопросы экономики.* — 2005. — № 7. — С. 4—18.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2010 р.